

Proměny a stálost Garfinkelovy etnometodologie¹

Jakub Mlynář²

Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Praha

Transformations and Continuity of Garfinkel's Ethnomethodology. Half-century of the publication of Harold Garfinkel's *Studies in Ethnomethodology* (1967) is taken as an occasion for retrospective. The main question of the text is whether we can describe the development of Garfinkel's *oeuvre* in terms of continuities or rather in terms of transformations. In spite of the profound changes in Garfinkel's ethnomethodology, related especially to the ethnomethodological studies of work, its foundation has always been the deep respect to the practical/embodied knowledge of the members in its specific situated expressions, which is for ethnomethodology the central topic of sociology. *Sociológia* 2018, Vol. 50 (No. 2: 172-195)

Key words: *history of sociology; ethnomethodology; phenomenology; work; Garfinkel*

To see what is in front of one's nose needs a constant struggle.
George Orwell: „In Front of Your Nose.“ *Tribune*
(22. 3. 1946)

Úvod

V roce 2017 uplynulo padesát let od vydání přelomových *Studies in Ethnomethodology* (1967) a zároveň sto let od narození jejich autora. (Srov. Mlynář 2017) Americký sociolog Harold Garfinkel zde zformuloval, rozpracoval a empiricky ilustroval některé základní principy radikálně nového přístupu k sociologii, který se soustřeďuje na organizovaný proces utváření sociálního řádu okamžik za okamžikem v průběhu rutinních sociálních interakcí, a to především skrze zájem o metody užívané samotnými aktéry (členy společnosti) ve vykonávání sociálního řádu jako neustále lokálně produkovaného přirozeně přítomného a zjevného fenoménu. Etnometodologové reformulovali tradiční předměty a témata sociologie, čímž také – implicitně i explicitně – zpochybnili základní předpoklady a východiska této vědecké disciplíny. Od samého počátku se proto úsilí Harolda Garfinkela a jeho souputníků setkávalo v sociologické obci nejen s nepochopením a neporozuměním, ale někdy i se zlostí a opovržením; ačkoliv – jak podotýká Dirk vom Lehn – *Studies* „implikují

¹ Vznik této studie byl financován grantem Grantové agentury České republiky (GAČR) „Homo sociologicus revisited“ č. 15-14478S, který byl řešen v letech 2015 – 2017 na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Během práce na textu jsem byl též podporován programem UK Progres č. Q15 s názvem „Životní dráhy, životní styly a kvalita života z pohledu individuální adaptace a vztahu aktérů a institucí“. Oběma uvedeným subjektům děkuji za podporu; děkuji rovněž anonymním recenzentům za řadu věcných komentářů a podnětných připomínek k první verzi článku. Text vznikl na základě příspěvku proneseného na semináři „Harold Garfinkel a jeho etnometodologie“, pořádaném v Bratislavě 27. září 2017 Slovenskou sociologickou společností; účastnicím a účastníkům děkuji za přínosné postřehy během diskuse.

² Korespondence: Mgr. Jakub Mlynář, Ph.D., Katedra sociologie FF UK, Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Česká republika. E-mail: jakub.mlynar@ff.cuni.cz

radikální posun sociologické perspektivy, aniž by sociologii jako takovou opouštěly“ (2014: 13)³.

Podobně jako v případě dalších poválečných novinek v „západní“ sociologii, přicházely i informace o etnometodologii do slovenské a české sociologické obce s jistým zpožděním, které bylo způsobeno zejména politickou situací na přelomu 60. a 70. let v Československu. Rozhodně však nelze říci, že by etnometodologie v našich končinách nebyla vůbec recipována. (Srov. Mlynář 2015) Naopak, zejména díky práci Dilbar Alievy (Alijevová 1976, 1986) a Eduarda Urbánka (1981, 1983, 1989) se mohli českoslovenští sociologové a socioložky dozvědět o etnometodologii už v době, kdy se o ní v anglosaském světě vedly poměrně vášnivé diskuse. Soustavněji však začaly být etnometodologické inspirace některými slovenskými a českými badatelkami a badateli rozvíjeny až po roce 1989. (Např. Kusá 1993; Kabele 1998; Nekvapil – Leudar 1998)

Počátkem 21. století proběhla názorová výměna o etnometodologii mezi Zdeňkem Konopáskem (2005) a Miloslavem Petruskem (2006) na stránkách českého časopisu *Biograf*. Etnometodologie i její zakladatel se v každém případě již mezitím usídlili i v domácích sylabech dějin sociologie, stejně jako v některých učebnicových textech (což s sebou pochopitelně nese rizika spjatá s didaktizací dějin sociologie). Dodnes je však v textech „o etnometodologii“ jen zřídkakdy překračován obecný rámec Garfinkelovy prvotní formulace etnometodologických principů z roku 1967, tedy pojetí, které – jak dále ukáží – už okolo roku 1970 sám Garfinkel začíná opouštět. Vývoj a diferenciacie (nejen Garfinkelovy) etnometodologie ve druhé polovině 20. století jsou v češtině i slovenštině nastíněny jen příležitostně (zejm. Nekvapil 2010: 498-499; Auer 2014: 120-139) a dosud jim zde nebyla věnována detailní a systematická pozornost. Alespoň částečné zaplnění této mezery je hlavním cílem přítomného článku.

Jeho dalším cílem je též pokus o nápravu některých zkreslených interpretací, které bývají – zdaleka nejen u nás – s etnometodologií spojeny. Jedná se například o vnímání etnometodologie jako perspektivy subjektivistické a individualistické, což se zdá být ozvěnou některých povrchních kritik, kterých se jí dostalo v 70. letech 20. století. (Cosser 1975; Gellner 1975) Etnometodologie taková ve skutečnosti není⁴ a Garfinkelův projekt je spíše záhodno chápat jako inovativní snahu o *překlenutí* klasických sociologických dilemat jedince a

³ Překlad této a všech následujících přímých citací z anglickojazyčné literatury je můj vlastní.

⁴ V této souvislosti občas bývá připomínána Garfinkelova poznámka, že sociologové nemusí nahlížet pod lidskou lebku, protože tam není nic jiného než mozek. (Garfinkel 1963: 190; srov. i vom Lehn 2014: 8) Rovněž intelektuální rozchod Garfinkela s Aaronem V. Cicourelem (dříve vcelku prominentním etnometodologem, posléze autorem např. knihy *Cognitive Sociology* (1974)), ke kterému došlo na přelomu 60. a 70. let, nejspíš dokládá Garfinkelovu snahu oprostit etnometodologii od kognitivistických a mentalistických interpretací, ke kterým i Cicourel inklinoval.

společnosti, individualismu a holismu, či tzv. „mikro“ a „makro“ dimenze. (Srov. Schegloff 1987; Hilbert 1990; Coulter 1996)

S poměrně nevelkým množstvím oficiálně publikovaných textů, které po sobě Harold Garfinkel zanechal, podivuhodně kontrastuje na šest set pečlivě uspořádaných krabic rukopisných materiálů, dokumentů, nahrávek přednášek a diskusí, z nichž sestává jeho pozůstalost. (Lynch 2016) S ohledem na tento rozpor můžeme Garfinkelovu etnometodologii charakterizovat jako neúnavnou snahu o uchopení neuchopitelného. Proslulá obtížnost až neproniknutelnost Garfinkelových textů je snad zčásti způsobena právě ohledáváním možností psaného jazyka k vyjádření fenoménů, o které etnometodologii jde. „Zdá se, že Garfinkel neustále hledá způsob, jak mluvit o sociálních fenoménech řádu jinými způsoby, než se o nich obvykle hovoří,“ poznamenal k tomu Pierce J. Flynn (1991: 126). V tomto textu se zaměřím především na otázku, zda prodělala Garfinkelova etnometodologie po vydání *Studies* (1967) postupné fundamentální proměny, nebo je spíše kontinuálním projektem, jehož zdánlivá proměnlivost a různorodost je způsobena právě proměnami garfinkelovského diskurzu. Určitý vývoj vlastního uvažování naznačuje sám Garfinkel, někdy explicitně, jindy implicitně: např. výběrem textů do *Studies*, které byly z větší části vydány či alespoň sepsány dlouho před rokem 1967, případně i praktikami (ne)odkazování na své dřívější publikace.

Za účelem naplnění stanovených cílů podám v první části článku stručný přehled Garfinkelovy etnometodologie a nabídnu prvotní obraz, který může o jejích proměnách vykreslit čistě bibliograficky orientovaný výzkum. Ve druhé části se soustředím na otázku, jaké prvky Garfinkelovy etnometodologie prošly během jeho tvůrčí kariéry významnějšími proměnami. Třetí část textu se naopak zaměří na kontinuitu Garfinkelovy etnometodologie, respektive na ty její aspekty, které lze považovat za setrvalé.

Bibliografie Garfinkelovy etnometodologie

Hovořím-li v tomto článku o Garfinkelově etnometodologii (dále GEM), nemám na mysli veškeré Garfinkelovy publikované texty. Termín „etnometodologie“ Garfinkel poprvé použil na kongresu *Americké sociologické asociace* v roce 1954: ve společném příspěvku se Saulem Mendlovitzem, publikovaném až mnohem později ve *Studies* (1967: 104-115). Garfinkelovy práce ze čtyřicátých let (1949, 2006 /1948/) a první třetiny let padesátých (1952, 2008) lze tedy považovat spíše za proto-etnometodologické nebo před-etnometodologické, i když je dnes s výhodou retrospektivního pohledu můžeme studovat i s ohledem na „předzvěsti“ či „zárodky“ pozdější etnometodologie (Rawls 2006, 2008; Koschmann 2012), uplatňující tak vlastně *dokumentární metodu interpretace*, jež za jednotlivými pozorovatelnými projevy předpokládá a dokládá obecnější podkladový vzorec, který je určitým způsobem spojuje.

(Srov. Garfinkel 1956) Bývalo by též bylo přínosné přihlédnout i k nevydaným materiálům v Garfinkelově archivu (který je nyní uložen v Bostonu a spravuje jej Anne W. Rawls) nebo k různým rukopisným variantám jeho publikovaných textů; bohužel to však pro účely tohoto článku nebylo možné. Přehled textů, které zde zařazují do korpusu GEM, zachycuje tabulka č. 1.

Korpus textů uvedených v tabulce č. 1 jsem podrobil bibliografické citační analýze. Vytvořil jsem si zjednodušený soupis odkazů na literaturu, kterou Garfinkel (se svými případnými spoluautory) v každé z uvedených jednotek korpusu cituje. Pro zjednodušení byla zaznamenávána pouze jména citovaných autorů; dříve publikované stati otištěné znovu v knize *Studies in Ethnomethodology* jsem vzal v potaz pouze jednou, aby nedošlo k umělému duplikování počtu citačních odkazů. Za účelem reflexe Garfinkelova proto-etnometodologického období zohledňuji i dvě knihy ze čtyřicátých let, vydané však až po roce 2000 v editorské péči Anne W. Rawls. (Garfinkel 2006, 2008) Soupis referencí jsem následně kvantifikoval a vizualizoval prostřednictvím programu *Atlas.ti* (verze 8), výsledky čehož představuji níže. Třebaže by bylo možné citační analýzu provést mnohem sofistikovaněji (srov. Holubová et al. 2017) – a zřejmě by to mohlo přinést i zajímavé výsledky o struktuře etnometodologie a konverzační analýzy jako „vědeckých polí“ –, zvolený zjednodušený postup je pro expozitorní a ilustrační účely této sekce článku dostatečný.

Kvantifikace citací jednotlivých autorů v *celku* Garfinkelova etnometodologického díla ukazuje (viz tabulku č. 2 a obrázek č. 1), že nejčastěji citovaným autorem v našem korpusu je – vedle Garfinkela samotného – Alfred Schütz. Tabulka č. 2 zachycuje čtrnáct nejcitovanějších jmen (hranice pro zanesení do tabulky byla stanovena na minimálně 3,5 % z celkového počtu citací, tj. alespoň osm odkazů v celém korpusu). Prominentní místa zaujímají autoři, jež můžeme v zásadě rozdělit podle jejich vztahu ke Garfinkelovi do dvou skupin: *předchůdci* a *souputníci*. Kromě Schütze patří z nejhojněji citovaných mezi *předchůdce* a inspirátory Aron Gurwitsch, Talcott Parsons, Felix Kaufmann a Maurice Merleau-Ponty; příznačně jde z větší části o fenomenology, nikoliv nezbytně sociologicky orientované. *Souputníky* (rozuměj tedy již *etnometodology*), o jejichž díle se Garfinkel ve vydaných textech nejčastěji zmiňuje, jsou Eric Livingston, David Sudnow, Michael Lynch, Stacey Lee Burns, Harvey Sacks, Albert R. Robillard, Anne W. Rawls a Emanuel A. Schegloff⁵.

⁵ Protože tato jména nejsou v sociologické obci všeobecně známá, uvedu pro každé z nich reprezentativní publikaci, která ilustruje odborné zaměření daného badatele: Livingston je kromě jiného autorem práce *The Ethnomethodological Foundations of Mathematics* (1986); Sudnow přispěl zejména pracemi o tělesném jednání a hmatové koordinaci při práci s klávesami (např. klávesami klavíru nebo psacího stroje; posléze vytvořil i vlastní úspěšnou metodu výuky hry na klavír) (1978, 2001); Lynch se kupříkladu soustředil na studia vědecké laboratorní práce (1993); Burns se věnovala etnometodologii práva a právnícké činnosti (1996); Sacks přednášel a psal zejména o uspořádanosti řečové interakce (1992, 2016); Robillard mimo jiné zkoumal komunikaci v medicínském prostředí a problematiku tělesných „handicapů“ (1999); Anne Rawls podrobuje rozboru zvláště pozici etnometodologie v širším kontextu sociologie i filosofie (1989); a konečně Schegloff, který patří společně se Sacksem (a Gail Jeffersonovou) k zakladatelům konverzační analýzy (2007).

Tabulka č. 1: **Korpus Garfinkelovy etnometodologie (GEM)**

STATI		
Rok vydání (vzniku)	Název	Spoluautor či editor
1956	Conditions of Successful Degradation Ceremonies	
1960*	The Rational Properties of Scientific and Common Sense Activities	
1963	A conception of, and experiments with, “trust” as a condition of stable concerted actions	
1963*	Common Sense Knowledge of Social Structures: The Documentary Method of Interpretation in Lay and Professional Fact Finding	
1964*	Studies in the routine grounds of everyday activities	
1967*	Practical sociological reasoning: some features in the work of the Los Angeles Suicide Prevention Center	
1970	On Formal Structures of Practical Action	Harvey Sacks (2.)
1981	The work of a discovering science construed with materials from the optically discovered pulsar	Michael Lynch (2.) Eric Livingston (3.)
1983	Temporal order in laboratory work	Michael Lynch (1.) Eric Livingston (2.)
1991	Respecification: evidence for locally produced, naturally accountable phenomena of order*, logic, reason, meaning, method, etc. in and as of the essential haecceity of immortal ordinary society (I) an announcement of studies	
1992	Two incommensurable, asymmetrically alternate technologies of social analysis	Lawrence Wieder (2.)
1996	Ethnomethodology’s Program	
2003	Phenomenal field properties of order in formatted queues	Eric Livingston (2.)
2007	Four relations between literatures of the social scientific movement and their specific ethnomethodological alternates	
2007	Lebenswelt origins of the sciences: Working out Durkheim’s aphorism, Book Two: Workplace and documentary diversity of ethnomethodological studies of work and sciences by ethnomethodology’s authors: What did we do? What did we learn?	Ken Liberman (ed.)
KNIHY		
Rok vydání (vzniku)	Název	Spoluautor či editor
2008 (1947)	<i>Towards a Sociological Theory of Information</i>	Anne W. Rawls (ed.)
2006 (1948)	<i>Seeing Sociologically: The Routine Grounds of Social Action</i>	Anne W. Rawls (ed.)
1967	<i>Studies in Ethnomethodology</i>	
2002	<i>Ethnomethodology’s Program: Working Out Durkheim’s Aphorism</i>	Anne W. Rawls (ed.)

Poznámka: Stati a knihy sepsané v období před rokem 1967 byly vybrány na základě převažujícího názoru v komunitě interpretů Garfinkelova díla. Tyto texty bývají považovány za milníky ve vývoji GEM, ačkoliv se ještě k etnometodologii jako takové explicitně nevztahují. Články, které Garfinkel následně zařadil do publikace *Studies in Ethnomethodology* (1967), jsou označeny hvězdičkou. Tyto texty jsem bral při sčítání odkazů v potaz jen jednou, ve verzi publikované knižně.

Tabulka č. 2: Nejcitovanější autoři v celém korpusu GEM

Jméno citovaného autora	Absolutní počet citací	Poměr z celkového počtu citací
Harold Garfinkel	35	17,24 %
Alfred Schütz	35	17,24 %
Eric Livingston	24	11,82 %
David Sudnow	23	11,33 %
Aron Gurwitsch	14	6,90 %
Michael Lynch	14	6,90 %
Stacey Lee Burns	10	4,93 %
Harvey Sacks	9	4,43 %
Talcott Parsons	9	4,43 %
Albert R. Robillard	9	4,43 %
Anne W. Rawls	9	4,43 %
Maurice Merleau-Ponty	9	4,43 %
Emanuel Schegloff	8	3,94 %
Felix Kaufmann	8	3,94 %

Obrázek č. 1: Nejcitovanější autoři v celém korpusu GEM

Tento celkový pohled na citační odkazy z korpusu GEM vypovídá sice o tom, jací autoři a autorky byli v Garfinkelových textech exponováni, ale zároveň vyvolává další otázky. Zvláště identifikovaná distinkce mezi *předchůdci* a *souputníky* vede k pracovní hypotéze, podle níž v první fázi své odborné kariéry čerpal Garfinkel hlavně z děl předchůdců za účelem ustanovení školy etnometodologie a jejích základních principů, aby pak ve druhé fázi kariéry přikročil k propagaci některých proponentů již existujícího „etnometodologického hnutí“ (Flynn 1991), jeho reprodukci a hlubšímu promýšlení etnometodologické perspektivy. Abych tuto možnost blíže prozkoumal, provedl jsem analýzu dvou částí korpusu GEM rozdělených podle data vzniku textu rokem 1967. (Viz tabulku č. 3 a č. 4, resp. obrázek č. 2)

Tabulka č. 3: Nejcitovanější autoři v korpusu GEM do roku 1967 (včetně)

Jméno citovaného autora	Absolutní počet citací	Poměr z celkového počtu citací
Alfred Schütz	32	35,96 %
Talcott Parsons	10	11,24 %
Karl Mannheim	7	7,87 %
Felix Kaufmann	6	6,74 %
Oskar Morgenstern	6	6,74 %
Marvin Farber	6	6,74 %
Aron Gurwitsch	5	5,62 %
John von Neumann	5	5,62 %
Harold Garfinkel	4	4,49 %
Gregory Bateson	4	4,49 %
Kenneth Burke	4	4,49 %
David H. Solomon	4	4,49 %

Tabulka č. 4: Nejcitovanější autoři v korpusu GEM po roce 1967

Jméno citovaného autora	Absolutní počet citací	Poměr z celkového počtu citací
Harold Garfinkel	31	21,83 %
Eric Livingston	24	16,90 %
David Sudnow	23	16,20 %
Michael Lynch	14	9,86 %
Stacey Lee Burns	10	7,04 %
Albert R. Robillard	9	6,34 %
Anne W. Rawls	9	6,34 %
Aron Gurwitsch	9	6,34 %
Emanuel A. Schegloff	8	5,63 %
Harvey Sacks	8	5,63 %
Maurice Merleau-Ponty	8	5,63 %
Don Zimmerman	7	4,93 %
Douglas W. Maynard	6	4,23 %
Lois M. Meyer	6	4,23 %
Michael Moerman	5	3,52 %
Gerald Holton	5	3,52 %
Edward Rose	5	3,52 %
Melvin Pollner	5	3,52 %
Ken Morrison	5	3,52 %

Z tabulky č. 3 je patrné, že v období před vydáním *Studies* Garfinkel především čerpal z díla svých učitelů, inspirátorů a předchůdců ve formulaci a utváření vlastní perspektivy. Můžeme konstatovat, že se jednalo především o období formativně-receptivní. V referencích dominují fenomenologicky orientovaní autoři (s velkým předstihem vede A. Schütz, dále najdeme i A. Gurwit-

sche a M. Farbera; těsně „pod čarou“ se nachází také E. Husserl se třemi citacemi), objevuje se též Parsons, který byl Garfinkelovým doktorandským školitelem; výrazně figuruje Mannheimova sociologie vědění, Burkeho práce o teorii „accounts“ (*praktických vysvětlení*), dílo antropologa a spoluzakladatele kybernetiky G. Batesona či teorie her Morgensterna a von Neumanna. Všechny tyto inspirační zdroje Garfinkel určitým způsobem začleňoval do svých úvah o pojetí sociologie, která by důsledně vycházela z „perspektivy aktéra“⁶.

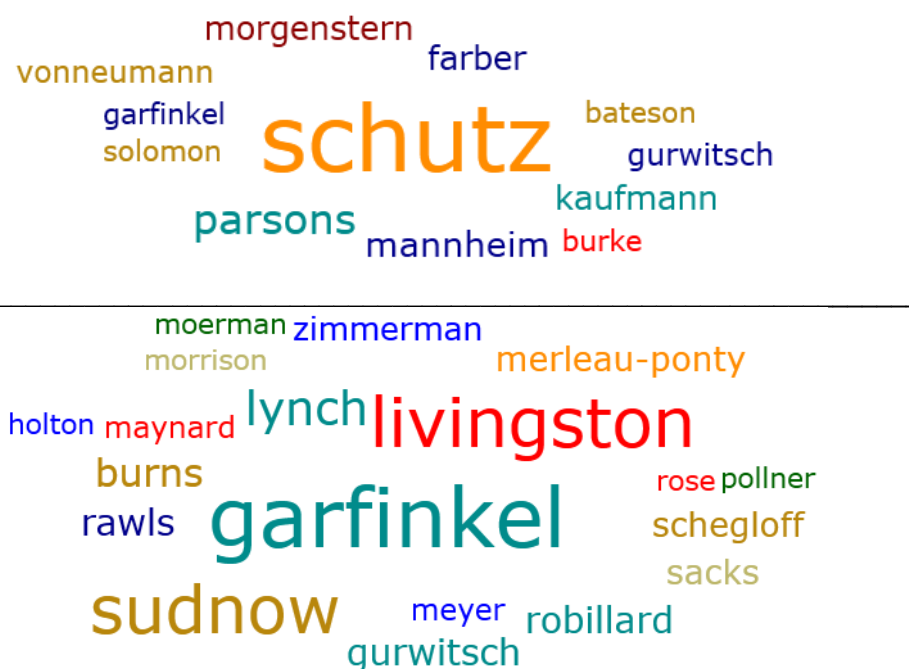
Tabulka č. 4 potvrzuje pracovní hypotézu zformulovanou na základě celkového přehledu v tabulce č. 2. V období po vydání *Studies* vskutku (a nepřekvapivě) dochází ke vzniku svébytné etnometodologické „školy“, jejíž existenci Garfinkel ve svých pozdějších textech reflektuje a reprodukuje. Vezmeme-li v potaz skutečnost, že další publikovaný Garfinkelův text od vydání společného článku se Sacksem (1970) dělí více než desetiletí (šlo opět o společný text s „následovníky“ Livingstonem a Lynchem (1981)), význam Garfinkelových souputníků a studentů mezi jeho odkazy na literaturu v pozdním díle nás nemůže příliš překvapit (kromě dříve již zmíněných zde ještě přibývá Pollner, Maynard, Moerman a Zimmerman). Rovněž Garfinkelův sklon k vytváření seznamů exemplárních etnometodologických studií, jenž se projevuje zvláště v nejpozdějších fázích jeho díla, zde hraje významnou roli. Neměli bychom však přehlédnout ani *předchůdce* či *inspirátory*: německo-americký fenomenolog A. Gurwitsch se jako jediný autor významněji umístil v obou obdobích, a to především díky svému dílu *Field of Consciousness* (1964), které patřilo k trvalým zdrojům Garfinkelovy inspirace. Jen o trochu méně významným se na základě našich kvantitativních indikátorů jeví Maurice Merleau-Ponty, jehož dílo bylo anglofonnímu publiku předloženo teprve v 60. letech a Garfinkel jej v následujících rocích důkladně studuje, nejen s ohledem na roli tělesnosti a materiality v celku Merleau-Pontyho filosofie, ale i kvůli ambicióznímu pokusu tohoto francouzského filosofa propojit fenomenologickou tradici s poznatky na poli *gestalt-psychologie*. (Viz např. Merleau-Ponty 2011: 20-27) Alfred Schütz z tabulky zmizel úplně (nachází se však těsně „pod čarou“ se čtyřmi citacemi). Specifickou pozici zde má svérázný (a bohužel velmi málo známý) badatel Edward Rose, který je fakticky na pomezí mezi kategorií *inspirátora* a *souputníka*, resp. z první kategorie (postupem času) přešel do kategorie druhé⁷. Další porovnání období před rokem 1967 a po něm poskytuje vizualizace na obrázku

⁶ V tomto ohledu byl Garfinkel v rané fázi své tvůrčí dráhy ovlivněn také textem C. W. Millse „Situovaná jednání a slovníky motivů“ (1940).

⁷ Garfinkel a Sacks byli nadšeni zvláště četbou Roseova rukopisného textu o „malých jazycích“ (*small languages*) a už koncem 50. let začal Garfinkel s Rosem blíže spolupracovat. Za pozornost stojí Roseův článek o „přirozené sociologii“ (1960). Rose se později zúčastnil i symposia na Univerzitě Purdue roku 1968, které mělo stimulovat dialog mezi příznivci, proponenty, kritiky a odpůrci etnometodologie. Ač byl Rose hlavním idejím v pozadí GEM příznivě nakloněn, nikdy se nestal etnometodologem „v pravém slova smyslu“ a rozvíjel spíše vlastní paralelní koncepci „etno-průzkumů“ (*ethno-inquiries*), jež jsou v podstatě (ale nejen) lingvisticky orientovanou etnografií. Podrobněji viz např. Carlin (1999, 2009) či Slack (2000).

č. 2, která velikostí písma odráží i relativní význam konkrétního autora ve vztahu k ostatním (s ohledem na počet citačních odkazů).

Obrázek č. 2: **Nejcitovanější autoři v korpusu GEM do roku 1967** (v horní části obrázku) **a po roce 1967** (dolní část obrázku) **ve vzájemném vizuálním srovnání**

Srovnání citací v době před vydáním *Studies* a v době po jejich vydání – kromě potvrzení pracovní hypotézy o posunu od *předchůdců–inspirátorů* k *souputníkům–etnometodologům* – ukazuje na přetrvávající význam fenomenologie, ačkoliv se Garfinkel přesouvá od A. Schütze spíše k M. Merleau-Pontymu. Čistě bibliografické znázornění citačních referencí GEM naznačuje určité odlišnosti i podobnosti mezi „první“ (do roku 1967) a „druhou“ (po roce 1967) fází Garfinkelova díla. V následující části článku proto vyložím, v čem konkrétně tento vývoj či proměny spočívají. Ve třetí části textu se pak na naši věc zaměříme z opačné perspektivy: s důrazem na podobnosti a kontinuitu GEM.

Proměny Garfinkelovy etnometodologie

Ze základní bibliografické analýzy v předchozím oddíle vysvítá, že obraz GEM, jak jej podávají *Studies in Ethnology*, poměrně záhy přestává

odpovídat proměňující se povaze Garfinkelova projektu. I přesto je publikace z roku 1967 dodnes považována za reprezentativní středobod etnometodologie, zvláště při charakterizaci „zvenci“. Garfinkelovo myšlení se však samozřejmě i po roce 1967 dynamicky vyvíjelo, a to i v diskusích s příznivci a odpůrci (dobrou ilustrací je již zmíněné symposium v Purdue, konané rok po vydání *Studies*) či v reakci na rozmanité kritiky – více či méně zasvěcené, více či méně oprávněné –, které byly od přelomu 60. a 70. let vůči GEM formulovány. V této sekci se pokusím ukázat, v čem konkrétně povaha proměn GEM spočívala.

Za zásadní přelom můžeme společně s Rodem Watsonem (2016) považovat článek „On Formal Structures of Practical Action“ (1970), který Garfinkel napsal se svým o generaci mladším kolegou Harvey Sacksem. (Viz Mlynář 2016) O tom, do jaké míry se každý z autorů na textu skutečně podílel, se vedou jisté spory, Lynch (2017) však na základě studia archivních dokumentů dokládá, že šlo skutečně o systematickou spolupráci, s níž souvisela nutnost učinit řadu formulačních kompromisů. Výsledná stať není nikterak snadnou četbou, a to ani pro rodilé mluvčí angličtiny. Lynch k tomu konstatuje: „Už dlouho považuji článek o formálních strukturách za nejdůležitější samostatný text v rámci etnometodologie. Zároveň je to jeden z nejnáročnějších na čtení.“ (Lynch 2017: 6) Jádrem společného Garfinkelova a Sacksova textu je důraz na „ovládnutí přirozeného jazyka“ (*mastery of natural language*) jako základního prvku členských sociálních kompetencí. O významu a trvalé relevanci textu z roku 1970 svědčí i to, že jej Garfinkel po 16 letech zařadil do své (druhé) důležité knižní publikace, již byl editorem: *Ethnomethodological Studies of Work* (1986)⁸.

Právě etnometodologická studia práce jsou dalším důležitým přelomem v celkové koncepci etnometodologie a výrazně ovlivňují její další směřování. (Srov. Quéré – Terzi 2013) Tuto skutečnost reflektuje i Melvin Pollner v článku, jenž byl publikován až po jeho smrti. (Pollner 2012b) Hovoří zde dokonce o dvou vzájemně nekompatibilních verzích GEM, které označuje jako verze 1.0 a 2.0 (podrobněji viz tabulku č. 5 a zvláště samotný Pollnerův článek, z něhož pochází).

⁸ „Etnometodologická studia práce začala roku 1972 postřehem Harveyho Sackse [zřejmě Sacks (1972), pozn. JM], že lokální produkce sociálního řádu existuje jako uspořádanost konverzačních praktik, na jejichž existenci veškeré předcházející studie závisely, ale opomíjely ji,“ píše Garfinkel v úvodu této knihy (1986: vi). Garfinkelovo pojetí „studii práce a pracovišť“ (*work and workplace studies*) je v této publikaci velmi široké. Nejedná se (jen) o práci jako výdělečnou činnost, profesionální aktivitu, protiklad volného času nebo tvořivé jednání; kniha obsahuje například i kapitoly o *kung-fu* a alchymii. „Práce“ zde tedy spíše značí v neširším slova smyslu uspořádaný průběh jednání, lokalizovaný v čase a prostoru jako konkrétní členské procedury, metody a praktiky. Jde o detailní zkoumání praktických procesů ted'-a-tady v reálném čase: o to, co se někdy označuje také jako „doing“ (vykonávání, dělání).

Tabulka č. 5: **Hlavní rysy první a druhé verze GEM** (převzato z Pollner 2012b: 18, překlad do češtiny JM)

Etnometodologie 1.0 tehdy: „Každodennost“	Etnometodologie 2.0 nyní: Práce a vědecká prostředí
Narušování (<i>troublemaking</i>) – ze známého učinit cizí	Učeň/zběhlý praktik – z cizího učinit známé
Pozadí	Popředí („chybějící co“ – <i>missing what</i>)
Uspořádávání žitého řádu/praktik	Prožívání žitého řádu/přítomnost a fenomenální pole (<i>haecceity</i>)
Jedinec není „kulturní tupec“	Tupější
Záměna tématu a zdroje (<i>topic/resource</i>)	Sloučení tématu a zdroje (<i>topic/resource</i>)
Etnometodologická indiference – stranou a odcizená	Etnometodologie instruktivní – začleněná a angažovaná
Etnometodologie se zapojuje a umísťuje do sociologie	Etnometodologie se hybridizuje s hostitelskou (zkoumanou) disciplínou
Starost o reflexivitu: „přelétávání“	Pomíjející zájem o reflexivitu: „zanořování“
Odstředivá exploze	Dostředivá imploze

Zdá se, že podobně jako Quéré a Terzi, ani Pollner (a ostatně i řada současných fenomenologicky orientovaných sociologů) nehodnotí Garfinkelův obrat k empirickým studiím práce příliš pozitivně. Kognitivistický dualismus „vnitřního“ (duševního) a „vnějšího“ (společenského) prostředí je v pozdějším Garfinkelově díle zavržen ve prospěch přístupu, který by bylo možno označit jako *praxeologický monismus*. Hlavní důraz je postupně kladen na konkrétní a detailní zkoumání skutečné praxe v její časové i prostorové situovanosti. Pozdní GEM se stává stále radikálněji antisubjektivistickou, antimentalistickou a antikognitivistickou⁹. Obecný teoretický rámec z první kapitoly *Studies*, jenž měl mít platnost „napříč“ rozmanitými situacemi každodenního života a rutinálních aktivit členů společnosti, kteří určitými metodami udílejí smysl světu, v němž žijí, je v pozdějších fázích GEM v podstatě opuštěn. Nahrazuje jej úsilí vnořit se do neopakovatelných a jedinečných specifík rozmanitých sociálních událostí, s důrazem na *právě jejich* jedinečnost a neopakovatelnost. Od obecně platných konceptů usilujících o vysvětlení sociálního jednání a řádu se tak Garfinkel v 70. letech obrací k „totosti“ (*haecceitas*) institucionalizovaných sociálních praktik, probíhajících teď-a-tady, *in situ*, v reálném čase.

S tím je spojen další důležitý pojem pozdější GEM, a to požadavek „jedinečné přiměřenosti metod“ (*unique adequacy of methods*). Jak píše Pollner (2012b), namísto „narušování“, jehož cílem bylo z notoricky známého učinit „antropologicky cizí“, nastupuje „učení“, jehož cílem je z cizího učinit notoricky známé. V požadavku *unique adequacy* se nutnou podmínkou etnome-

⁹ Tento posun má hluboké epistemologické důsledky i pro obecný přístup věd o člověku ke zkoumání „kognitivních“ či „mentálních“ procesů, které jsou etnometodology respecifikovány jako pozorovatelné sociální praktiky. (Coulter 1979; Coulter – Watson 2008)

metodologického bádání stává nabytí členského vědění na straně výzkumníka: v podstatě lze říci, že aby člověk mohl analyzovat (nahrávky či jiné dokumenty) dění v chemické laboratoři, musí se stát laborantem; aby mohl zkoumat praktiky právníků, musí se stát právníkem; aby mohl studovat způsoby, jimiž se ve svém žitém světě orientují řidiči nákladních automobilů, musí se stát jedním z nich. Je zřejmé, že požadavek *unique adequacy* je náročný, kontroverzní a metodologicky jen těžko slučitelný s klasickým etnografickým výzkumem, avšak též s některými návrhy etnometodologií inspirovaných badatelů, podle nichž je třeba za sociální aktéry (tedy prvky aktivně ovlivňující své sociální okolí) považovat i neživé předměty. (Latour 2005) Jen těžko si lze představit, že by se etnometodolog za účelem provedení výzkumu mohl (a chtěl) stát například mikroskopem nebo počítačovým algoritmem.

Ačkoliv v první fázi Garfinkelova díla a prvotních formulacích principů GEM měla významnou roli již zmíněná *dokumentární metoda interpretace* (v češtině též někdy *dokumentární metoda udílení smyslu* (Auer 2014)), postupně se od ní Garfinkel vzdaluje a jak upozorňuje Watson (2016), kolem roku 1970 mizí termín „interpretace“ z Garfinkelova slovníku docela. Nahrazuje jej termín „gestaltová pletiva“ (*gestalt contextures*), převzatý původně od Arona Gurwitsche (1964), ve svém etnometodologickém významu a použití ovšem Garfinkelem výrazně rozpracovaný. Gestaltová pletiva lze ve stručnosti definovat jako „distinktivně identifikující *in vivo* fenomenální detaily, z nichž se skládá právě toto prostředí a žádné jiné, teď a tady, právě toto partikulární fenomenální pole. Každý fenomenální detail zároveň získává svůj smysl ze svého vztahu k textuře dalších detailů a dává jim smysl; a tento smysl se vynořuje, vyvíjí a proměňuje během texturně specifického *durée*, jak je endogenně vnímáno účastníky.“ (Watson 2008: 231)¹⁰ S tímto pojmem byl sice Garfinkel obeznámen již od konce 40. let 20. století, kdy se s Gurwitschem osobně setkával¹¹, ale teprve v 70. letech nabývají gestaltová pletiva ústředního významu v rámci GEM.

Souhrnně řečeno, hlavní změny v GEM spočívají v završení čtyř obrátů či přesunů: (1) od teorie k empirii; (2) od dokumentární metody udílení smyslu ke „gestalt contextures“; (3) od univerzálního vysvětlení jednání k analýze situovaného jednání teď-a-tady; (4) od kognitivistického dualismu k praxeologickému monismu. Jedná se o závažné transformace, které ve vztahu k ostat-

¹⁰ Srovnej s touto definicí u samotného Arona Gurwitsche: „Mezi částmi nebo konstituenty určitého gestaltového pletiva převažuje zvláštní vztah gestaltové koherence, který je definován jako ona vzájemná determinace a podmiňování jednotlivých konstituentů. V hluboké reciprocitě konstituenty utvářejí a jeden ze druhého vyvozují svou funkční signifikanci, která poskytuje určité vymezení každému jednotlivému případu.“ (1964: 134)

¹¹ Viz například korespondenci Garfinkela se Schützem, která je uložena ve Společenskovědním archivu (*Sozialwissenschaftliches Archiv*) při Kostnické univerzitě. Ve svém vůbec prvním dopise Alfredu Schützovi ze dne 5. prosince 1949 Garfinkel píše: „Poštěstilo se mi, že mým přítelem a mimoškolním učitelem je dr. Aron Gurwitsch, se kterým jsem vedl řadu rozhovorů [...]. Již dlouho pociťuji potřebu si s Vámi pohovořit a dr. Gurwitsch mne pobídl, abych si s Vámi smluvil schůzku.“

ním společenskovedním a humanitním oborům vedly v poslední čtvrtině 20. století nejen k (dalším) nedorozuměním ohledně povahy GEM jako celku, ale v rámci etnometodologie také ke značné diverzifikaci a roztržitému do rozmanitých a mnohdy až nesourodých proudů. (Viz např. Maynard – Clayman 1991) Vůdčí pozici má mezi nimi *konverzační analýza* – jednou prý Garfinkelem označená za „drahokam v koruně etnometodologie“ (Button – Sharrock 2016: 611) – která se v některých současných podobách od principů etnometodologie vzdaluje natolik, že bývá považována i za zcela samostatný výzkumný směr nebo i „jen“ za jednu z metod jazykovědného zkoumání. (Obecněji srov. Nekvapil 2017) Od odlišností, rozličností a rozporů se však vraťme ke Garfinkelovu dílu. Jak ukáže následující část článku, i přes uvedené proměny lze na GEM nahlížet také jako na kontinuální projekt, který se po celou dobu vyznačoval i některými trvalými rysy.

Stálost Garfinkelovy etnometodologie

Někteří interpreti Garfinkelova díla spatřují v jeho práci z různých období nejen vnitřní kontinuitu, ale i možnost začlenit GEM do širšího kontextu a dějin sociologie jako vědy. (Hilbert 1995; Rawls 2002) Jak naznačila i první sekce tohoto článku, vnitřní kontinuitu GEM lze spatřovat zvláště v jejím souladu s původními fenomenologickými východisky – připomeňme význam Arona Gurwitsche v raných i pozdních formách GEM. Kenneth Liberman je toho názoru, že Garfinkel byl vlastně po celý život klasickým fenomenologem, který originálním způsobem reformuloval („respecifikoval“) husserlovská témata. (Liberman 2013: 267-282) Husserlovský zájem o „aktuální skutečnost, skutečnost, ve které žijeme, do které jsme vetkáni a ve které existujeme“ (Husserl 2013: 66) se v GEM projevuje skrze zkoumání „tělesného, situovaného, sborově sladěného (*congregationally concerted*) [...] praktického jednání a praktického uvažování“. (Garfinkel 2002: 264) Liberman též ve své publikaci z roku 2013 do jisté míry pro etnometodologii oživil *dokumentární metodu interpretace*, kterou, jak jsme viděli v předchozí části článku, sám Garfinkel v 70. letech opustil (ve snaze desubjektivizovat a dekognitivizovat etnometodologii po vlně nedorozumění založených na *Studies*).

Domnívám se, že stálost GEM můžeme spatřovat v několika principiálních či snad programových záležitostech epistemologického a metodologického charakteru, které platí bez větších proměn od raných formulací GEM v polovině 50. let 20. století až do publikace pozdních textů v nultých letech 21. století: (1) vymezení vůči sociologické „formální analýze“; (2) ne-ironický postoj vůči zkoumanému; (3) člověk je kompetentním členem společnosti; (4) GEM je veskrze sociologickým projektem. Na následujících řádcích o nich pojednám podrobněji.

GEM se od svého počátku postupně stále radikálněji vymezuje vůči etnometodologické, tradičně pojaté sociologii. Garfinkel ji označuje jako formální či konstruktivní analýzu („Formal/Constructive Analysis“). GEM je v tomto smyslu co možná nejdůslednější „praxeologickou respecifikací“ konvenční sociologie: „Etnometodologie svá témata nachází v klasických tradicích sociální vědy, ale přesouvá je tam, kam vždy již patřily: k praktickým aktivitám a průzkumům (*investigations*), z nichž se skládá běžná společnost.“ (Lynch 1999: 220) GEM však není konkurentkou nebo protikladem konvenční sociologie, ale spíše její soupeřnicí. Vzájemný vztah etnometodologie a ostatní sociologie ovšem zdaleka není neproblematický a Garfinkelova kritika vůči sociologii je možná důvodem, proč je etnometodologie sociology mnohdy přijímána podezíravě a nevlídně. Základní rozdíl mezi GEM a dalšími způsoby dělá sociologie spočívá v tom, že etnometodologické studie zcela programově nejsou realizovány z pozic „metodologické ironie“, tedy nejsou vedeny snahou konkurovat členskému každodennímu vědění nebo jej korigovat z nadřazené perspektivy vědění profesionálních socioložek a sociologů.

Na tomto místě je nutno podtrhnout, že termínem „formálně analytická“ sociologie označuje Garfinkel *veškeré* přístupy v sociologii, které nejsou založeny na etnometodologických principech. Etnometodologie však nemá být jakousi vhodnější, správnější či pravdivější variantou sociologického zkoumání; je soupeřnicí sociologické formální analýzy, který tatáž témata prostřednictvím etnometodologické respecifikace uchopuje odlišnými způsoby. Znamená to, že etnometodologii nelze jednoduše začlenit – jak se zhusta činívá – do kategorie tzv. „interpretativní sociologie“ nebo „mikrosociologie“ po bok směrů jako symbolický interakcionismus a sociální konstruktivismus, či variant sociologie pragmatické, dramaturgické, etnografické, fenomenologické. U některých autorů se bezesporu jednotlivé inspirace či vlivy prostupují a mísí, avšak samotná etnometodologie jako projekt představuje v dějinách sociálního myšlení ojedinělou snahu, kterou nelze skutečně pochopit prostřednictvím analogií s jinými směry, hledáním jejích kořenů, či snahou o její zasazení do celkové struktury soudobé sociologie jako vědecké disciplíny. Takové postupy mohou naopak skutečné pochopení podstaty etnometodologie a jejích záměrů spíše komplikovat a – jak ještě uvidíme dále – v jistém smyslu udržovat její deformovaný obraz.

Jedním z významných témat sociologické teorie poslední čtvrtiny 20. století byl „protiklad“ mezi *mikrosociologií* a *makrosociologií*, potažmo i snaha o nalezení vhodného propojení mezi nimi. Předchozí řádky ukázaly, jak doufám, že etnometodologii lze chápat jako specifický (třebaže radikální, někdy snad i nelehko srozumitelný) pokus o překonání této dichotomie. Ústředním konceptuálním nástrojem je v tomto ohledu etnometodologická *respecifikace*, která je využívána k přenesení témat tradičně vnímaných jako „makrosociologická“ na

úroveň bezprostředně empiricky pozorovatelných sociálních praktik členů společnosti. Jak uvádí v jednom ze svých pozdních textů sám Garfinkel, „velmi rozsáhlý korpus (etnometodologických studií) ukazuje ... v detailu, a v protikladu k celku sociálněvědního hnutí, v nesouměřitelně asymetrické odlišné sociologii, lokální produkci a přirozenou reflexivní vysvětlitelnost nesmrtné, všední společnosti, skutečně, aktuálně, evidentně, a to vše uspořádaně.“ (Garfinkel 1991: 17) Jinak řečeno, etnometodologie respecifikuje fenomény, sociology považované za samozřejmé, jakožto „lokálně produkované a přirozeně prakticky vysvětlitelné“. (Srov. vom Lehn 2014: 159-162) Respecifikace je nástrojem, díky němuž se sociální struktura – chápaná jako objektivní fenomén – manifestuje v běžných aktivitách členů společnosti a ve způsobech, kterými tyto jejich aktivity vyvstávají jako srozumitelné a rozpoznatelné pro dané praktické účely.

Kritické námitky, s nimiž se lze v sekundární sociologické literatuře setkat, někdy etnometodologii vytykají, že nepodává ucelenou teorii společnosti. Vyznívají však podobně, jako kdybychom členům symfonického orchestru vytykali, že výsledkem jejich společného úsilí není kosmická loď. Kritizovat etnometodologii (ale platí to podobně pro jakýkoliv jiný způsob dělání sociologie), že se jim „nedaří“ něco, oč zcela záměrně vůbec neusilují, zkrátka nepovažují za adekvátní ani přínosné. Naopak – i v souladu s metaforou „sociologických her“, kterou nabídl Bob Anderson, John Hughes a Wes Sharrock (1985) – se domnívám, že bychom se spíše měli snažit pochopit, *proč* se etnometodologové některými záležitostmi zabývat nepotřebují, jaké k tomu mají teoretické, epistemologické či metodologické opodstatnění, zda jejich projekt a program dává smysl sám o sobě, a jak je nakonec možné, že se vcelku dobře obejdou i bez ucelené teoretické koncepce „společnosti“. (Srov. Frisby – Sayer 1986: 122)

Vedle „nezájmu o makro-rovinu“ je často etnometodologie kritizována pro svůj domnělý individualismus. Tak například Jiří Šubrt (2015) vytyká sociologickým „individualistickým koncepcím“ – kam zařazuje i etnometodologii – určitý redukcionismus, který chápe sociální jednání jako jednosměrné, směřující od jedince ke společnosti. Charakterizovat etnometodologii jako „individualistickou“ či „subjektivistickou“ však není oprávněné. Jak zdůrazňují třeba autoři knihy *Pozvání do etnometodologie*, „chápání jedince jako bytosti oddělené od společnosti není koherentní a nebere v potaz všeprostupující charakter sociálního života“. (Hester – Francis 2004: 15) Zcela otevřeně pak píše Lynch, že Gellnerova (1975) kritická interpretace Garfinkelova zájmu o „praktická vysvětlení“ a „metody“ jako něčeho, co je určováno „vnitřními významy“ a „subjektivitou“ konkrétních jedinců, je „výpadem natolik zcestným, že jej ani nelze brát vážně“. (Lynch 1993: 27) Konečně Anne W. Rawls lakonicky konstatuje, že obvyklé nálepkování etnometodologie jako individu-

alistické „mikrosociologie“ je absurdní. (Rawls 2002: 63; srov. též Hilbert 1990) Zájmy etnometodologie jsou od samého počátku evidentně orientovány na praktické jednání, kterým lidé „společenské struktury každodenních činností činí pozorovatelnými“. (Garfinkel 1967: 75) Předně a především jde o jednání společné, sdílené, navzájem intersubjektivně orientované a víceméně dovedně sladěné. Středobodem etnometodologie je otázka, jak – v konkrétních reálných projevech – získávají durkheimovská sociální fakta svůj nad-osobní a pro všechny praktické účely „objektivní“ ráz, nikoliv subjektivní realita individuí.

Garfinkel ve *Studies in Ethnomethodology* (1967: 66-75) předložil kritiku společenskovedních pojetí lidské bytosti, která v některých ohledech připomíná Dahrendorfovo pojednání o *homo sociologicus* (2010); byť k přímému ovlivnění mezi oběma autory téměř určitě nedošlo. Oba se nicméně svým vlastním způsobem, z odlišných perspektiv, staví proti strukturnímu funkcionalismu. U Garfinkela je tato kritika vtělena do pojmů „kulturního tupce“, resp. „psychologického tupce“ (*cultural/psychological dope*). Vysvětluje je následovně: „Souslovím ‚kulturní tupec‘ odkazují k člověku-v-sociologově-společnosti, který produkuje stabilní rysy této společnosti tím, že jedná v souladu s předem stanovenými a legitimními alternativami jednání, které poskytuje společná kultura. ‚Psychologický tupec‘ je člověk-v-psychologově-společnosti, který produkuje stabilní rysy této společnosti tím, že volí mezi alternativními způsoby jednání založenými na psychiatrické biografii, historii podmiňování a proměnných mentálních funkcí.“ (Garfinkel 1967: 68) Proti těmto „karikaturám“ člověka staví Garfinkel pojetí lidské bytosti, která není ve vleku pravidel, struktur ani psychických procesů, ale je naopak kompetentním a znalým jedincem, který ví, co dělá, a ve svém žitém světě se dokáže vcelku umně a smysluplně orientovat. Jak zároveň upozorňuje Lynch (2012b), Garfinkelovu kritiku lze číst i radikálnějším způsobem: jako kritiku *jakéhokoliv obecného* „modelu člověka“. Toto čtení by jistě bylo adekvátní s ohledem na rozvoj GEM po vydání *Studies*.

Pro GEM je nicméně vždy centrální koncept „členů“ a „členství“ (*members; membership*). Na cestě k jeho skutečnému pochopení je především nutno porozumět tomu, že termín „člen“ neoznačuje konkrétní „osobu“ či „jedince“. Členství odkazuje k samozřejmému srozumění s povahou sociální reality, v jejímž nitru člověk působí, k součinu praktických či pragmatických *kompetencí*, zejména pak k obeznámenosti s přirozeným jazykem (Garfinkel – Sacks 1970), k obeznámenosti se společností, jak ji zakoušíme „bez ustání a bez oddechu“. (Jules-Rosette 1985) Na již zmíněném symposiu v Purdue se Garfinkel vyjádřil jednoznačně, ač poněkud krypticky: „Nemyslete si, že člen je nějaká osoba. Uvažujte o ‚členovi‘ jako o probíhajícím průběhu aktivity, který lze lokalizovat jako rys uspořádaného průběhu aktivit v jejich průběhu.“ (Hill – Crittenden

1968: 121)¹² Konkrétní „aktér“ jako jedinečná osoba se *svým* jménem, biografií, subjektivním sociálním statutem nebo psychickou povahou je v tomto ohledu pro garfinkelovskou etnometodologii nepodstatným, stejně jako jeho „vnitřní svět“¹³.

Ačkoliv někteří autoři (např. Pollner 2012b) tvrdí, že pozdní etnometodologie opouští původně sociologická východiska, domnívám se, že GEM byla po celou dobu zamýšlena jako sociologický projekt a je třeba ji tak chápat. Jak k tomu napsal Rod Watson: „Garfinkelovým hlavním přínosem, *který se postupně vynořoval v průběhu celé jeho kariéry*, bylo obrácení jeho disciplíny, *sociologie*, novým a fundamentálnějším způsobem ke světu.“ (Watson 2016; důraz JM) Pokud je GEM interpretována *mimo* sociologii jako obor či bez ohledu na sociologické motivace, je připravena o samotné své jádro, které je – a vždy bylo – veskrze sociologické: sám Garfinkel ostatně jako hlavní předmět svého zájmu neustále uváděl problém sociálního řádu. GEM tak neztrácí – či snad lépe, *neměla by ztrácet* – ze zřetele velké otázky sociologie jako oboru: problém kolektivního jednání, sociální struktury, uspořádanost a reprodukci institucí atd. Liší se však od ostatní sociologie tím, že odpovědi hledá na jiných místech a odlišnými způsoby.

Závěr

V tomto článku jsem vyšel z předběžné bibliografické analýzy korpusu textů Garfinkelovy etnometodologie, který mi posloužil jako základ pro pojednání o proměnách a stálosti této podoby zkoumání sociální reality. Hlavní posuny i setrvalé rysy jsou přehledně – byť samozřejmě zjednodušeně – shrnuty v tabulce č. 6.

Jako jeden z hlavních distinktivních rysů první a druhé fáze Garfinkelova díla – fází oddělených vydáním *Studies* (1967) – vyvstává napětí mezi požadavkem *unique adequacy* na straně jedné a nutností přistoupit ke zkoumaným situacím jako k něčemu *neznámému* a *cizímu*. Toto inherentní napětí patrně způsobuje též textovou dynamiku, kterou je Garfinkelovo dílo charakteristické. Jak známo, sám Garfinkel – podle některých komentátorů záměrně – psal své texty způsobem poněkud kryptickým. Výstižným je v tomto ohledu popis, který na sklonku svého života podal Melvin Pollner: Garfinkelovy texty se podle něj vyznačují „rozporností, protiklady, heterogenitou formulací, časovou proměnlivostí, šprýmovnou reflexivní obezřetností“. (Pollner 2012a: 42)

¹² Vzhledem k složitosti některých Garfinkelových vyjádření uvádím i originální formulaci v angličtině: „Do not think a member is a person. Think of ‚member‘ as an ongoing course of activity locatable as a feature of an organized course of activities in its course.“

¹³ Což neznamená, že by snad jedinci neexistovali, nebo že by se v jejich hlavách nedělo nic zajímavého. Existence lidí jako jedinců nebo individuální psychické procesy nejsou pro etnometodologii *zdrojem*, nýbrž *tématem* zkoumání. Jde tedy výhradně o *metodologickou* redukci, týkající se možnosti empirického zkoumání sociální organizace a reality.

Zdůrazněme, že zde bezesporu nejde o Garfinkelovu stylistickou neobratnost či intelektuální deficienci, ale podle všeho spíše o důsledek jeho setrvalé skepse vůči možnostem psaného textu jako takového.

Tabulka č. 6: **Proměny a stálost Garfinkelovy etnometodologie** (při srovnání „první“ a „druhé“ fáze díla oddělených vydáním *Studies in Ethnomethodology* v roce 1967)

Stálost Garfinkelovy etnometodologie

Etnometodologický projekt je v Garfinkelově pojetí vždy především sociologií

Člověk je pojímán jako kompetentní a znalý člen společnosti

Důsledně ne-ironický postoj vůči praktickému vědění členů společnosti

Vymezení vůči sociologii hlavního proudu

Proměny Garfinkelovy etnometodologie

Definitivní přesun od teorie k empirii

Nahrazení dokumentární metody interpretace konceptem gestaltových pletiv (*gestalt contextures*)

Obrat od obecných vysvětlení k situovanému jednání *ted'-a-tady*

Epistemologický posun od kognitivistického dualismu k praxeologickému monismu

Snaha o nalezení přesného a precizního vyjádření v Garfinkelových textech kontrastuje s tím, že žádné vyjádření dokonale nevystihne povahu uplývající, *ted'-a-tady* probíhající situace. Na „mikroúrovni“ jednotlivých textů má tato snaha podobu hledání nejlepšího termínu, fráze, vytváření slovních složenin. Na „makroúrovni“ celého garfinkelovského korpusu se jedná o znovuvydávání „vylepšených“ textů a pasáží v novém kontextu. Uvedené praktiky vrcholí v rozsáhlém textu z roku 2007 – „The Lebenswelt Origins of the Sciences“, příznačně též posledním textu vydaném během Garfinkelova života –, který je publikován v nepokrytě „rozpracované“ a „nedokončené“ podobě. Jedním z pozdějších pojmů Garfinkelovy etnometodologie je ostatně „dvojice žitého světa“ (*lebenswelt pair*), jenž má zachytit dualitu skutečnosti *prožívané* a *zafixované*, resp. „dialektiku“ aktivity probíhající *ted'-a-tady* v reálném čase a formálního dokumentu příslušné aktivity. Svým posluchačům jej Garfinkel příznačně ilustroval porovnáním videozáznamu (tehdy ještě) studentky Stacey Lee Burns, sepisující na psacím stroji odbornou stat' a průběžně svou činnost komentující, s výsledným dokončeným rukopisem článku. (Lynch 2012a: 166) Garfinkelův text z roku 2007 ovšem není jen asymetrickým dokumentem „žité práce“ psaní, ale část této práce navíc – poněkud potměšile a bezesporu originálně – přenáší na čtenáře. V konečném důsledku tak implicitně klade i otázky po tom, jak vlastně z formálního hlediska „může“ a „má“ vypadat vědecký text a jaké činnosti je před jeho vydáním potřeba vykonat, aby byl vydání „hoden“. I v tomto kreativním ohledávání a záludném narušování ustálených pravidel akademického světa můžeme koneckonců spatřovat jeden ze setrvalých rysů

Garfinkelovy etnometodologie – stačí vzpomenout na proslulé rušivé experimenty.

Závěrem lze říci, že unikátním a distinktivním rysem Garfinkelova etnometodologického bádání je od počátku až do konce bezvýhradný, totální a programový respekt k praktickému či vtělenému vědění členů společnosti, jež tvoří pro etnometodologii základní téma a problém sociologie. Etnometodologie nevychází z předpokladu, že vědění členů společnosti je nějakým způsobem „naivní“, „pomýlené“ či „falešné“. Neusiluje o korekci praktického vědění členů společnosti skrze nadřazené vědění členů sociologických společenství. Nesnaží se ukázat, že lidské jednání má „ve skutečnosti“ významy nebo implikace, které si sami jednající aktéři neuvědomují nebo si je nepřipouštějí. Není ironická ani kritická, angažovaná ani nehodnotící; požadavek *etnometodologické indiference* nemá vést k popisu „sociálních objektů“ po vzoru přírodních věd, ale spíše „vyřešit, čím právě jsou pro ty, kdo je rutinně utvářejí a rozpoznávají“. (Lynch 1999: 221)

Harvey Sacks jednou poznamenal, že „člověk se obvykle spíše vyhýbá ‚očividným‘ pozorováním, protože není očividné, co si s nimi počít“ (1987: 56). Platí to samozřejmě i pro sociální vědce: jedním z důvodů, proč se tak často vyhýbáme zkoumání aspektů „zjevných“ fenoménů – vystupování z autobusu, chůze ve dvou po ulici, čekání ve frontě –, je skutečnost, že už většinou není úplně „zjevné“, jak s nimi dále naložit, jakmile jsme si jich povšimli a zformulovali je. Samozřejmost a očividnost určitých sociálních skutečností by pro sociologický výzkum neměla být překážkou, ale tématem. S tím jistě souvisí, jak poznamenává Michael Lynch, že „[h]lavní obtíží spojenou s etnometodologickou indiferencí je přesvědčit sociology, že problémy a témata studované etnometodology stojí za pozornost“ (1999: 221). To už však nemůže být úkolem pro text „o etnometodologii“, kterým je i tento článek, ale spíše pro detailní etnometodologické studie konkrétních společenských záležitostí, situací a fenoménů každodenního žitého světa.

Etnometodologický přístup, kterému se zpočátku někdy posměšně říkalo „kalifornská sociologie“ – a jehož proponenti skutečně v prvních letech působili výhradně na amerických akademických a výzkumných pracovištích, třebaže nejen na západním pobřeží USA –, se již od počátku 70. let šíří do celého světa, nejprve do Velké Británie, později i do kontinentální Evropy, Austrálie a Asie. (Srov. Flynn 1991) S etnometodology a etnometodologií se dnes můžeme setkat téměř ve všech geografických koutech akademického světa. (Viz např. Nekvapil 2011) Jde samozřejmě stále o přístup, který je – snad i pro svou neutuchající radikalitu – spíše okrajový; někdy bývá různými způsoby „domestikován“; rozhodně se však nedá říci, že by strádal či zmíral (jak naznačuje třeba

P. L. Berger (2012: 90-91)¹⁴). Garfinkelovo dílo, třebaže Garfinkel etnometodologii založil a podstatným způsobem směřoval, je bezesporu jen jednou dimenzí jejího vývoje.

Jakub Mlynář (1984) vystudoval sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V disertační práci se zaměřil na analýzu nahrávek orálně-historických interview s lidmi přeživšími šoa v kontextu kolektivní paměti, narativity, skupinových identit a interakční dynamiky rozhovoru. Badatelsky a pedagogicky působí na Katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a na Pracovišti historické sociologie FHS UK, úzce spolupracuje s Centrem vizuální historie Malach při MFF UK. V letech 2016 – 2018 absolvoval postdoktorskou stáž na Université de Fribourg ve Švýcarsku.

LITERATURA

- ALIJEVOVÁ, D., 1976: Etnometodologická koncepcia v súčasnej americkej sociológii. Sociológia 8, č. 4, s. 336-350.
- ALIJEVOVÁ, D., 1986: Súčasná americká sociológia. Bratislava: Pravda, 307 s.
- ANDERSON, R. J. – HUGHES, J. A. – SHARROCK, W. W., 1985: The Sociology Game. An Introduction to Sociological Reasoning. New York: Longman, 176 s.
- AUER, P., 2014: Jazyková interakce. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 306 s.
- BERGER, P. L., 2012: Dobrodružství náhodného sociologa. Brno: CDK, 265 s.
- BURNS, S. L., 1996: Lawyers' Work in the Menendez Brothers' Murder Trial. Issues in Applied Linguistics 7, s. 19-32.
- BUTTON, G. – SHARROCK, W., 2016: In Support of Conversation Analysis' Radical Agenda. Discourse Studies 18, č. 5, s. 610-620.
- CARLIN, A. P., 1999: The Works of Edward Rose: A Bibliography. Ethnographic Studies 4, s. 61-77.
- CARLIN, A. P., 2009: Edward Rose and Linguistic Ethnography: An Ethno-Inquiries Approach to Interviewing. Qualitative Research 9, č. 3, s. 331-354.
- CICOUREL, A. V., 1974: Cognitive Sociology. Language and Meaning in Social Interaction. New York: The Free Press, 189 s.
- COSER, L. A. 1975: Presidential Address: Two Methods in Search of a Substance. American Sociological Review 40, č. 6, s. 691-700.
- COULTER, J., 1979: The Social Construction of Mind. Studies in Ethnomethodology and Linguistic Philosophy. London: Macmillan, 190 s.
- COULTER, J. 1996: Human Practices and the Observability of the ‚Macrosocial‘. Zeitschrift für Soziologie 25, č. 5, s. 337-345.

¹⁴ „Etnometodologie je název, který si vybrala malá skupina sociologů, z nichž většina pocházela ze Západního pobřeží,“ píše Berger ve svých pamětech. „Klíčovou osobností v této skupině byl Harold Garfinkle [sic] [...] Skupina tvrdila, že ji původně inspirovala práce Alfreda Schutze. Užívala některé schutzovské pojmy, i když si rozvinula také svůj vlastní slovník. Mezi Garfinklem a Schutzem nějaké shody zřejmě existují, ale já jsem je nikdy neviděl. Četl jsem některé práce této skupiny. Nepochopil jsem zcela jejich údajný teoretický význam, i když některé empirické studie jsem shledal zajímavými. [...] Pokud je mi známo, dnes už z tohoto podoboru mnoho nezůstalo.“ (2012: 91)

- COULTER, J. – WATSON, R., 2008: The Debate Over Cognitivism. *Theory, Culture & Society* 25, č. 2, s. 1-17.
- DAHRENDORF, R., 2010: *Homo Sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der sozialen Rolle* (17. vyd.). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 157 s.
- FLYNN, P. J., 1991: *The Ethnomethodological Movement. Sociosemiotic Interpretations*. Berlin / New York: De Gruyter, 411 s.
- FRISBY, D. – SAYER, D., 1986: *Society*. Chichester: Ellis Horwood, 186 s.
- GARFINKEL, H., 1949: Research Note on Inter- and Intra-Racial Homicides. *Social Forces* 61, s. 420-424.
- GARFINKEL, H., 1952: *The Perception of the Other. A Study in Social Order*. Cambridge: Harvard University (nepublikovaná disertační práce).
- GARFINKEL, H., 1956: Some Sociological Concepts and Methods for Psychiatrists. *Psychiatric Research Reports* 6, s. 181-195.
- GARFINKEL, H., 1963: A Conception of, and Experiments with, "Trust" as a Condition of Stable Concerted Actions. In: Harvey, O. J. (ed.): *Motivation and Social Interaction. Cognitive Approaches*. New York: Ronald Press, s. 187-238.
- GARFINKEL, H., 1967: *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 288 s.
- GARFINKEL, H., 1986 (ed.): *Ethnomethodological Studies of Work*. Boston: Routledge & Kegan Paul, 208 s.
- GARFINKEL, H., 1991: Respecification. Evidence for Locally Produced, Naturally Accountable Phenomena of Order, Logic, Reason, Meaning, Method, etc. in and as of the Essential Haecceity of Immortal Ordinary Society. (I) An Announcement of Studies. In: Button, G. (ed.): *Ethnomethodology and the Human Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 10-19.
- GARFINKEL, H., 2002: *Ethnomethodology's Program. Working Out Durkheim's Aphorism*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- GARFINKEL, H. – RAWLS, A. W. (ed.), 2006: *Seeing Sociologically. The Routine Grounds of Social Action*. Boulder / London: Paradigm Publishers, 239 s.
- GARFINKEL, H. – RAWLS, A. W. (ed.), 2008: *Toward a Sociological Theory of Information*. Boulder / London: Paradigm Publishers, 328 s.
- GARFINKEL, H. – SACKS, H., 1970. On Formal Structures of Practical Action. In: McKinney, J. C. – Tiryakian, E. A. (eds.): *Theoretical Sociology. Perspectives and Developments*. New York: Appleton-Century-Crofts, s. 338-366.
- GARFINKEL, H. – LYNCH, M. – LIVINGSTON, E., 1981: The Work of a Discovering Science Construed with Materials from the Optically Discovered Pulsar. *Philosophy of the Social Sciences* 11, č. 2, s. 131-158.
- GELLNER, E., 1975: Ethnomethodology. The Re-Enchantment Industry or the Californian Way of Subjectivity. *Philosophy of the Social Sciences* 5, č. 3, s. 431-450.
- GURWITSCH, A., 1964: *The Field of Consciousness*. Pittsburgh: Duquesne University, 427 s.
- HESTER, S. – FRANCIS, D., 2004: *An Invitation to Ethnomethodology. Language, Society and Interaction*. London: Sage, 226 s.

- HILBERT, R. A., 1990: Ethnomethodology and the Micro-Macro Order. *American Sociological Review* 55, č. 6, s. 794-808.
- HILBERT, R. A., 1995: Garfinkel's Recovery of Themes in Classical Sociology. *Human Studies* 18, č. 2/3, s. 157-175.
- HILL, R. H – CRITTENDEN, K. S. (eds.), 1968: *Proceedings of the Purdue Symposium on Ethnomethodology*. Lafayette: Purdue Research Foundation, 259 s.
- HOLUBOVÁ, K. – JAVŮRKOVÁ, A. – MLYNÁŘ, J. – TOPINKOVÁ, R., 2017: Ne-nápadný dokument o české sociologii. *Periodikum AUC Philosophica et Historica – Studia Sociologica*, jeho rysy a proměny. *Naše společnost* č. 2, s. 31-50.
- HUSSERL, E., 2013: *Filosofie jako přísná věda*. Praha: Togga, 83 s.
- JULES-ROSETTE, B., 1985: Harold Garfinkel: La contribution de l'ethnomethodologie à la recherche sociologique. *Sociétés* 5, s. 35-38.
- KABELE, J., 1998: *Prerody. Principy sociálního konstruování*. Praha: Karolinum, 396 s.
- KONOPÁSEK, Z., 2005: Nesnáze s etnometodologií. *Biograf* č. 38, s. 95-109.
- KOSCHMANN, T., 2012: Early Glimmers of the Now Familiar Ethnomethodological Themes in Garfinkel's 'The Perception of the Other'. *Human Studies* 35, č. 2, s. 175-192.
- KUSÁ, Z., 1993: Garfinkelov „rušivý experiment“ vo výuke sociológie. *Sociológia* 25, č. 1-2, s. 95-103.
- LATOUR, B., 2005: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press, 320 s.
- LIBERMAN, K., 2013: *More Studies in Ethnomethodology*. New York: SUNY Press, 310 s.
- LIVINGSTON, E., 1986: *The Ethnomethodological Foundations of Mathematics*. Boston: Routledge & Kegan Paul, 241 s.
- LYNCH, M., 1993: *Scientific Practice and Ordinary Action: Ethnomethodology and Social Studies of Science*. New York: Cambridge University Press, 356 s.
- LYNCH, M., 1999: *Silence in Context. Ethnomethodology and Social Theory*. *Human Studies* 22, č. 2-4, s. 211-233.
- LYNCH, M., 2012a: *Garfinkel Stories*. *Human Studies* 35, č. 2, s. 163-168.
- LYNCH, M., 2012b: *Revisiting the Cultural Dope*. *Human Studies* 35, č. 2, s. 223-233.
- LYNCH, M., 2016: *Radical Ethnomethodology. Position Paper for Workshop on Radical Ethnomethodology*, Manchester Metropolitan University, UK, 22. – 23. 6. 2016. Dostupné on-line z: <http://www.radicaethno.org/documents/lynchposition.pdf> (navštíveno 11. 11. 2017)
- LYNCH, M., 2017: *Garfinkel, Sacks and Formal Structures: Collaborative Origins, Divergences and the Vexed Unity of Ethnomethodology and Conversation Analysis*. Keynote address, IEMCA 2017: A Half-Century of Studies, International Institute for Ethnomethodology and Conversation Analysis, Westerville, OH, USA, 10. – 13. 7. 2017. Dostupné on-line z: <https://radicaethno.org/documents/lynchbanquet.pdf> (navštíveno 11. 11. 2017)
- MAYNARD, D. W. – CLAYMAN, S. E., 1991: *The Diversity of Ethnomethodology*. *Annual Review of Sociology* 17, s. 385-418.

- MERLEAU-PONTY, M., 2011: Primát vnímání a jeho filosofické důsledky. Praha: Togga, 81 s.
- MILLS, C. W., 1940: Situated Actions and Vocabularies of Motive. *American Sociological Review* 5, č. 6, s. 904-913.
- MLYNÁŘ, J., 2015: Speaking of Interaction. The Case of the Czech Republic. *Symbolic Interaction* 38, č. 3, s. 451-454.
- MLYNÁŘ, J., 2016: Úvodní komentář k Sacksově přednášce „Improvizovaný přehled literatury“. *Biograf*, č. 63-64, s. 97-101.
- MLYNÁŘ, J., 2017: K fenoménům věčné všední společnosti: Sto let od narození Harolda Garfinkela. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 53, č. 2, s. 311-317.
- NEKVAPIL, J., 2010: Úvodem k monotematickému číslu „Etnometodologické inspirace“. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 46, č. 4, s. 497-503.
- NEKVAPIL, J., 2011: Etnometodologická konference ve Fribourgu. *Slovo a slovesnost* 72, č. 4, s. 317-320.
- NEKVAPIL, J., 2017: Konverzační analýza. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné on-line z: <https://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ%20ANALÝZA> (navštíveno 16. 1. 2018)
- NEKVAPIL, J. – LEUDAR, I., 1998: Masmédiální utváření dialogických sítí a politické identity: případ Demokratické strany Sudety. *Slovo a slovesnost* 59, č. 1, s. 30-52.
- PETRUSEK, M., 2006: Prohraný zápas s andělem etnometodologie: Ohlédnutí k počátkům etnometodologie v Čechách. *Biograf* č. 39, s. 53-69.
- POLLNER, M., 2012a: Reflections on Garfinkel and Ethnomethodology's Program. *American Sociologist* 43, č. 1, s. 36-54.
- POLLNER, M., 2012b: The End(s) of Ethnomethodology. *American Sociologist* 43, č. 1, s. 7-20.
- QUÉRÉ, L. – TERZI, C., 2013: Ethnométhodologie: un tournant problématique. Institut Marcel Mauss – CEMS, Occasional Papers 13. Dostupné on-line z: http://vadeker.net/corpus/Ethnomethodologie_tournant_problematique.pdf (navštíveno 11. 11. 2017)
- RAWLS, A. W., 1989: Language, Self and Social Order: A Re-Evaluation of Goffman and Sacks. *Human Studies* 12, č. 1, s. 147-172.
- RAWLS, A. W., 2002: Editor's Introduction. In: Garfinkel, H. – Rawls, A. W. (ed.): *Ethnomethodology's Program: Working Out Durkheim's Aphorism*. Lanham: Rowman & Littlefield, s. 1-64.
- RAWLS, A. W., 2006: Respecifying the Study of Social Order. Garfinkel's Transition from Theoretical Conceptualization to Practices in Details. In: Garfinkel, H. – Rawls, A. W. (ed.): *Seeing Sociologically. The Routine Grounds of Social Action*. Boulder / London: Paradigm Publishers, s. 1-97.
- RAWLS, A. W., 2008: Editor's Introduction. In: Garfinkel, H. – Rawls, A. W. (ed.): *Toward a Sociological Theory of Information*. Boulder / London: Paradigm Publishers, s. 1-100.

- ROBILLARD, A. R., 1999: Wild Phenomena and Disability Jokes. *Body & Society* 5, č. 4, s. 61-65.
- ROSE, E., 1960: The English Record of a Natural Sociology. *American Sociological Review* 25, č. 2, s. 193-208.
- SACKS, H., 1972: An Initial Investigation of the Usability of Conversational Data for Doing Sociology. In: Sudnow, D. (ed.): *Studies in Social Interaction*. New York: Free Press, s. 31-74.
- SACKS, H., 1987: On the Preferences for Agreement and Contiguity in Sequences in Conversation. In: Button, G. – Lee, John R. (eds.): *Talk and Social Organisation*. Clevedon: Multilingual Matters, s. 54-69.
- SACKS, H., 1992: *Lectures on Conversation I. – II.* Oxford: Blackwell.
- SACKS, H. 2016: „Čtvrtá přednáška (1964/1965): Improvizovaný přehled literatury.“ [Z angličtiny přeložili J. Mlynář, J. Nekvapil, T. Sherman] *Biograf* č. 63-64, s. 103-111.
- SCHEGLOFF, E. A., 1987: Between Macro and Micro. Contexts and Other Connections. In: Alexander, J. C. – Giesen, B. – Münch, R. – Smelser, N. (eds.): *The Micro-Macro Link*. Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, s. 207-234.
- SCHEGLOFF, E. A., 2007: *Sequence Organization in Interaction. Volume 1 – A primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 300 s.
- SLACK, R. S. 2000: The Ethno-Inquiries of Edward Rose. *Ethnographic Studies* 5, s. 1-26.
- SUDNOW, D., 1978: *Ways of the Hand. The Organization of Improvised Conduct*. Boston: Routledge & Kegan Paul, 171 s.
- SUDNOW, D., 2001: *Ways of the Hand. A Rewritten Account*. Cambridge: M.I.T. Press, 163 s.
- ŠUBRT, J., 2015: Individualismus a holismus v sociologii. Jak překonat teoretické dilema? Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 154 s.
- URBÁNEK, E., 1981: Fenomenologická sociologie – vlivný směr americké buržoazní sociologie. *Sociologický časopis* 17, č. 1, s. 35-50.
- URBÁNEK, E., 1983: Kritická analýza metodologických koncepcí symbolického interakcionismu a fenomenologické sociologie. *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica* 1/1983: *Studia Sociologica* VII, s. 27-58.
- URBÁNEK, E., 1989: *Kritika fenomenologické sociologie*. Praha: Univerzita Karlova, 142 s.
- VOM LEHN, D., 2014: *Harold Garfinkel. The Creation and Development of Ethnomethodology*. Walnut Creek: Left Coast Press, 208 s.
- WATSON, R., 2008: Comparative Sociology, Laic and Analytic. Some Critical Remarks on Comparison in Conversation Analysis. *Cahiers de praxématique*, č. 50, s. 197-238.
- WATSON, R., 2016: Harold Garfinkel and Pragmatics. In: Östman, J.-O. – Verschueren, J. (eds.): *Handbook of Pragmatics Online*. Amsterdam: John Benjamins. Dostupné on-line z: <https://benjamins.com/online/hop/> (navštíveno 11. 11. 2017)